

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ, ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.7

В.М. Махінчук, к.ю.н., с.н.с. НДІ приватного
права і підприємництва НАПРН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблемні питання визначення суб'єкта підприємницької діяльності з урахуванням цивільного та господарського законодавства та відповідних доктринальних положень. Визначаються основні напрями формування цивілістичної концепції врегулювання підприємницьких спорів. Особлива увага приділяється визначенню суті поняття «підприємство».

Ключові слова: підприємництво, суб'єкт підприємництва, підприємницькі відносини, підприємство, юридична особа.

В статье рассматриваются проблемные вопросы определения субъекта предпринимательской деятельности с учетом гражданского и хозяйственного законодательства и соответствующих доктринальных положений. Определяются основные направления формирования цивилистической концепции урегулирования предпринимательских споров. Особое внимание уделяется определению сущности понятия «предприятие».

Ключевые слова: предпринимательство, субъект предпринимательства, предпринимательские отношения, предприятие, юридическое лицо.

The article deals with the problematic issues of definition of a concept the subject of entrepreneurship in accordance with the civil and commercial law and related doctrinal positions. The main directions of formation of civil concept of entrepreneurial disputes settlement are defined. Special attention is paid to definition of the essence of the concept "enterprise".

Key words: entrepreneurship, the subject of entrepreneurship, entrepreneurial relations, enterprise, legal entity.

Зміна пріоритетів у визначенні форм власності, визнання права приватної власності на засоби виробництва створили ситуацію, коли передбачених чинним законодавством організаційно-правових форм здійснення діяльності з виготовлення та/або реалізації продукції (товарів) стало явно недостатньо. Державні і казенні підприємства, колективні господарства вже не могли забезпечити належної інфраструктури цивільного обороту.

Сучасний стан підприємницьких відносин характеризується наявністю великої кількості конфліктних ситуацій, які часто переходять у формалізовану фазу вирішення спору. Судова система України побудована за принципом спеціалізації судів і вирішення підприємницьких спорів покладено на господарські суди. Так, за даними судової статистики місцевими господарськими судами у 2011 році розглянуто 126,2 тис. господарських справ

Як зауважує В. М. Попович, підприємець — одна з вирішальних постатей в економіці, яка функціонує за принципом ринкових відносин. Ринок можливий лише за умови існування підприємництва, його безпосереднього відтворення, розвитку. Перехід від планово-адміністративного управління економікою до регулювання, заснованого на принципах ринкового типу економіки, потребує формування відповідних ринкових інститутів, у ролі яких виступають суб'єкти фінансово-господарських відносин. Ініціативне,

самостійне і творче сполучення фінансових коштів, матеріальних і нематеріальних засобів інтелектуальної власності, активів і робочої сили у новому товарі — промислово-торговельній діяльності і складає зміст підприємницької діяльності. У вияві ініціативної, самостійної, творчої діяльності віддзеркалюється основний зміст підприємництва. Воно має за мету, з одного боку, отримання прибутку чи збільшення особистого доходу в результаті застосування новітніх комерційних, організаційних технологій, розвитку нових видів, методів виробництва, благ та послуг, опанування нових сфер застосування капіталу; з іншого — найбільш ефективно використання виробничих ресурсів [1, с. 83].

Неоднозначною є позиція О. А. Бурбела стосовно поділу комерсантів на такі категорії, як комерсанти за обов'язком, комерсанти за необхідністю та комерсанти за власним бажанням, комерсанти в силу своїх прав. Загалом позиція цього науковця з приводу суб'єктів комерційної діяльності представляє інтерес з огляду на фактичну тотожність його розуміння комерційної діяльності з нинішнім визначенням підприємницької діяльності. Він, зокрема, вказує, що комерсанти за обов'язком — це особи, які займаються основними видами торгової діяльності. Серед них він перелічує кредитні та страхові установи, торгових агентів, експедиторів, торгових маклерів, видавництва, книжкові магазини, друкарні.

У зв'язку з широким спектром видів економічної активності у вільних економічних системах, така класифікація має, як це не парадоксально, певний безсистемний характер — з неї не зрозуміло, чому в одних пунктах класифікації йдеться про власників підприємств, в інших — про установи, а в третіх — про юридичні особи. З точки зору правового регулювання такий підхід не є виправданим. Адже у правовій відносині може вступати суб'єкт права — особа, що наділена загальною, а стосовно підприємництва — спеціальною, правосуб'єктністю. Власники підприємств не завжди можуть вступати у підприємницькі відносини. Зокрема, акціонери, як правило, не можуть укладати договори від імені юридичної особи, відповідати за її зобов'язанням або ж виступати від її імені в суді. Так само викликає сумнів і застосована у наведеній класифікації термінологія: комерсанти за обов'язком, за необхідністю, за власним бажанням, в силу своїх прав. Нині підприємницька діяльність визначається як самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик діяльність. Отже для правильного визначення та класифікації кола суб'єктів підприємницьких відносин слід враховувати, перш за все, саме визначення підприємницької діяльності, закріплене у чинному законодавстві. Тому неприйнятною для цілей правового регулювання підприємницької діяльності є класифікація підприємців на такі види, які суперечать принципам самостійності та ініціативності підприємництва — комерсанти за необхідністю, за обов'язком, в силу своїх прав.

Для того, щоб суб'єкт міг реалізуватися в підприємстві відповідно до своїх стартових можливостей (наявного капіталу чи іншого майна, професії, особистих якостей тощо) чинне законодавство повинно не тільки закріплювати й гарантувати право на зайняття підприємництвом, але й пропонувати суб'єкту можливі організаційно-правові форми заняття підприємництвом [3, с. 14]. Отже безпідставно говорити про підприємництво за необхідністю, так як це протирічить сутності підприємництва як вільної діяльності. Крім того, як правильно зауважив Ю. В. Яковлев, необхідно розуміти, що запровадження тих чи інших організаційно-правових форм юридичних осіб повинно відповідати потребам базисних — економічних відносин. При цьому, з огляду на різні стартові можливості, різні масштаби та організаційні умови того чи іншого виду підприємництва, слід забезпечити існування таких організаційно-правових форм, які б відповідали потребам усього спектру підприємництва. Якщо стосовно

товариств прийнято на сьогодні відповідні закони, то деякі інші організаційно-правові форми підприємництва залишаються в окремих аспектах неурегульованими, наприклад — приватне підприємство. Так на практиці виникають проблеми з покладенням на приватне підприємство цивільної майнової відповідальності у зв'язку з невизначеністю майна, на яке в даному випадку може бути накладено стягнення, невизначеністю розмірів статутного фонду. Такі прогалини у законодавстві негативно впливають не лише на окремі правовідносини, але й на розвиток економіки у цілому. Адже присутність на ринку учасників, правовий статус яких недостатньо визначений, понижує інвестиційну привабливість економіки.

За ознакою форми власності О. А. Бурбело поділяє юридичні особи на засновані на власності окремої юридичної особи, на колективній, державній (комунальній) власності та на змішаній формі власності. А за характером діяльності — на комерційні і некомерційні, при чому до комерційних віднесені суб'єкти підприємництва, тобто організації, метою діяльності яких є здобування прибутку. Серед юридичних осіб він вирізняє прості та складні, материнські та дочірні. До простих відносять підприємства, засновані на власності окремих юридичних осіб, на об'єднаному майні кількох фізичних осіб, а також підприємства та організації державної (комунальної) власності, громадські організації. Складними юридичними особами вважають об'єднання юридичних осіб [2, с. 30]. Н. О. Саніахметова здійснює основний поділ суб'єктів підприємництва на фізичних та юридичних осіб, що у цілому відповідає концепції поділу суб'єктів цивільного права [4, с. 182]

О. А. Бурбело здійснює класифікацію юридичних осіб за характером права підприємств на майно створеної ними юридичної особи. Тут він розрізняє юридичні особи, стосовно майна яких засновники мають лише обов'язкові (очевидно, зобов'язальні — В. М.) права; юридичні особи, стосовно майна яких їх засновники зберігають право власності на це майно; юридичні особи, стосовно майна яких їх засновники не мають жодних прав. До першої групи він відносить усі підприємства, засновані на об'єднаному майні кількох фізичних або юридичних осіб. До другої групи — державні підприємства та інші державні організації, підприємства, засновані на власності окремих фізичних осіб. До цієї групи також входять дочірні підприємства, підприємства та установи створені громадськими, професійними, релігійними та подібними до них організаціями та об'єднаннями. До третьої групи — об'єднання громадян (громадські організації та політичні партії), професійні, релігійні та подібні до них організації [2, с. 30].

В. М. Попович залежно від правового статусу суб'єктів підприємництва поділяє підприємницьку діяльність на дві великі категорії: індивідуальне підприємництво фізичних осіб та підприємництво юридичних осіб. Він зауважує, що індивідуальне підприємницьке діяльність фізичних осіб (громадян) без утворення юридичної особи являє собою найпростішу форму підприємництва. Вона здійснюється громадянами від свого імені, на свій ризик, історично і логічно передуює розвитку більш складних форм підприємництва, що наділені власною правосуб'єктністю, відміною від правосуб'єктності їх засновників.

ВВ розумінні Господарського кодексу підприємство є суб'єктом здійснення певних господарських, виробничих операцій, тоді як юридичні особи, з точки зору Цивільного кодексу, є суб'єктами правовідносин. В умовах ринкової економіки видається недоцільним втручання держави у внутрішню діяльність юридичних осіб приватного права, якщо це не зумовлено вимогами забезпечення здоров'я населення та екологічної безпеки. У діяльність же юридичних осіб публічного права держава може

втручатись на підставі повноважень власника.

Видається за необхідне усунути з чинного законодавства норми, які передбачають подвійне трактування поняття «підприємство». З огляду на те, що організаційно-правові форми юридичних осіб як суб'єктів приватноправових відносин визначаються, перш за все, нормами ЦК України, вважаємо за доцільне подальше закріплення розуміння поняття «підприємство» як об'єкт, а не як суб'єкт права власності. Для цього, наприклад, термін «дочірнє підприємство» можна замінити терміном «дочірнє товариство». Згідно зі ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватись у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Під товариством тут розуміється організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. При чому товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками.

Поняття дочірнього підприємства не закріплено у ЦК України. Натомість згідно з ч. 8 ст. 63 «Види та організаційні форми підприємств» ГК України зазначено, що у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 цього Кодексу, підприємство визнається дочірнім. Стаття 126 ГК України визначає статус асоційованих підприємств та холдингових компаній. В ній зазначено, що асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Про наявність простої та вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та опубліковано відповідно до закону. Отже, участь у статутному капіталі та/або управлінні є визначальною категорією для розуміння поняття «дочірнє підприємство», закріпленого ГК України.

У ч. 2 ст. 708 ЦК України. У цій статті визначається, що покупець, який придбав непродовольчі товари, що вже були в користуванні і реалізовані через роздрібні комісійні торговельні підприємства, про що він був поінформований продавцем, має право пред'явити вимоги, передбачені частиною першою цієї статті, якщо придбані товари містили істотні недоліки, не застережені продавцем. У даній нормі оборот «реалізовані через роздрібні комісійні торговельні підприємства» можна удосконалити, виключивши з нього термін «підприємства». Пропонується сформулювати його як «були реалізовані суб'єктами роздрібною комісійною торгівлю».

«Підприємства зв'язку», про які також ідеться у ЦК України можна визначати як «оператори телекомунікаційних послуг», як це передбачено Законом України «Про телекомунікації». Запровадження ж поняття «підприємство – орендодавець за договором оренди житла» взагалі виглядає необґрунтованим, так як орендодавцем за такими договорами можуть бути і фізичні особи. Тому даний термін слід замінити та використовувати термін «особа – орендодавець за договором оренди житла» або ж просто «орендодавець за договором оренди житла».

Отже, дане питання слід розглядати у світлі регулювання даної проблеми як цивільним, так і господарським законодавством. Слід з'ясувати місце такої передбаченої господарським законодавством форми підприємництва, як підприємство, у системі організаційно-правових форм юридичних осіб, визначити, як види підприємств співвідносяться з видами організаційно-правових форм юридичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правові основи підприємницької діяльності / Під ред. В. І. Шакуна, П. В. Мельника, В. М. Поповича. — К.: Правові джерела, 1997. — 780 с.
2. Бурбело О. А. Комерційне право: навчальний посібник / О. А. Бурбело ; Луганський ін-т внутрішніх справ МВС України. — Луганськ : [б.в.], 1997. — 178 с.
3. Яковлев Ю. В. Суб'єкти підприємницької діяльності — товариства на вірі: монографія. — О., 2002 р. — 184 с.
4. Саниахметова Н. О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама: Навч. посібник, 2-ге вид. — К.: А.С.К., 2002. — 704 с.
5. Коммерческое право: учебник / ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлева ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. Юридический и специальный юридический ф-т. — С.Пб., 1998. — 518 с.
6. Правовое положение коммерческих организаций: Учебное и научно-практическое пособие / Под ред. Ю. А. Тихомирова; Гос. ун-т «Высшая школа экономики». Факультет права. — М.: Юридический дом «Юстицинформ», 2001. — 368 с.
7. Державний класифікатор 002:2004 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затверджений Наказом Держкомстандарт України «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. N 59 та скасування нормативних документів» від 28.05.2004 р. № 97.

УДК 347.440

І.А. Коваленко, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права і психології НАВС, здобувач кафедри цивільного права і процесу НАВС

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено загальні положення щодо поняття та змісту цивільно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що цивільно-правова відповідальність є відповідальністю ретроспективною. Метою цивільно-правової відповідальності є не лише поновлення майнового стану потерпілого, а й покарання правопорушника.

Ключові слова: юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність, ретроспективна (негативна) відповідальність, цивільне правопорушення.

Исследовано общие положения понятия и содержания гражданско-правовой ответственности как вида юридической ответственности. Обосновано, что гражданско-правовая ответственность является ответственностью ретроспективной. Целью гражданско-правовой ответственности является не только восстановление имущественного положения потерпевшего, и наказание правонарушителя.

Ключевые слова: юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность, ретроспективная (негативная) ответственность, гражданское правонарушение.

Investigated the general provisions of the concepts and content of civil liability as a form of legal liability. It is proved that civil liability is the responsibility of the retrospective. The purpose of civil liability is not only the restoration of the property status of the victim, and the punishment of the offender.

Key words: legal liability, civil liability, retrospective (negative) liability, tort.

Постановка проблеми. Проблема відповідальності — одна із найбільш складних проблем як загальної теорії права, так і галузевих наук. Зазначимо, що в юридичній